

ПАЭЗІЯ X НАРОДАУ X СВЕТУ

Віслава Шымборска

СВЕТ, ВАРТЫ
ВЯРТАННЯ

Q

1089875

И (Пол)
Ш 98

Віслава
Шымборска

СВЕТ, ВАРТЫ
ВЯРТАННЯ

ЛІРЬКА

МІНСК
«МАСТАЦКАЯ ЛІТАРАТУРА»
1991

200- 07.12.18

ПОЛЕ РОДНАСЦІ ДУШ

Інтэнсіўнасць духоўных зносін у сучасным свеце называюць інфармацыйным бумам, лавінай, не апошняй сярод мажлівых прычын глабальнай катастрофы. Мастакі спачувальна гавораць пра разгубленасць сучасніка, які трапляе пад навальніцу лёсавых ідэй. Як адаптавацца ў свеце, перагружаным не проста інфармацыяй, а трагічным непакоем?

У вершы «Сон» Віслава Шымборска адраагавала на гэтую канцэнтрацыю субстанцый быцця і пазнання лёгкаю іроніяй:

Ужо так далёка ўсё відаць, так далёка,
Што дзень і ноч існуюць адначасна,
А ўсе поры года ўспрымаюцца разам.

Як захаваць сваю тоеснасць чалавеку і народу ў эпоху неверагодных сутыкненняў часу і прасторы, непрадказуемых метамарфоз? Ці можна гуманізаваць індустрыяльнае грамадства, прымірыць тэхніку з чалавекам і прыродай. Больш свабоды хочучь сёння людзі і народы, большых гарантый сваім індывідуальнасцям, поўнай незалежнасці духу.

Беларусь жыве надзеяй на новае адраджэнне, якое павінна ж стаць, нарэшце, незваротным. Літаратура, мастацтва апынаюцца ў горане грамадскага жыцця, абпальваюцца, растуць як крышталі ў карону Радзімы. У гарачы пакутлівага абнаўлення ўзнікаюць вострыя супярэчлівасці, антыномы быцця і альтэрнатывы ўспрымання, ахоўны рэфлекс аслабляецца і такая ж патрэба злучацца са светам, упісвацца, супрацоўнічаць.

Віслава Шымборска вабіць нечым высокім, нават трагічным — трагізмам як філасофскім станам свету і бясконцасцю быцця і пазнання, палоніць казачнай усемажлівасцю, пераносячы душу некуды на сумеж-

жа явы і сну, балючага, страхотлівага і блазенскага, за якім таксама чуюцца трагізм недасяжнасці.

Віслава Шымборска належыць да пакалення, якое дужэла і сталела ў вайну. Яна нарадзілася 2 ліпеня 1923 г. у Правэнце-Бніне Познанскага ваяводства, паэткаю станавілася ў гады трагічных перыпетый польскай гісторыі, друкавацца пачала ў 1945 г., будучы студэнткай Ягелонскага універсітэта ў Кракаве, дзе штудзіравала польскую філалогію і сацыялогію. З 1952 г. працуе ў рэдакцыі тыднёвіка «Życie literackie», які выдаецца ў Кракаве. У 1954 г. атрымала літаратурную прэмію горада Кракава за кнігі вершаў «Для гэтага жывем», «Пытанні, задаваныя сабе», а ў 1963 г. — узнагароду Міністэрства культуры і мастацтва за зборнік «Соль». З 1962 г. пачынаюць выходзіць зборнікі выбраных вершаў; між іншым, у 1967 г. выйшаў том вершаў, выбраных самой аўтаркай з яе прадавай у серыі «Бібліятэка паэтаў XX стагоддзя». Кнігі Віславы Шымборскай лічаць за гонар выдаваць самыя прэстыжныя польскія выдавецтвы.

Паэзія Шымборскай філасафічная ў лепшым значэнні гэтага слова, экзістэнцыяльна-метафізічныя сістэмы, пачынаючы ад антычных мысліцеляў цераз Лейбніца, Кіркегора, Хейдэгера, існуюць для Шымборскай не як школы, якімі чалавек авалодвае, каб быць на ўзроўні сусветнай культуры, а як нейкі пазнавальны трамплін, ад якога паэтка адштурхоўваецца, каб выскокваць у бязмежжа духоўнасці, захоўваючы самаіснасць, індывідуальнасць, дапаўняць строю філасофію раскаванай паэзіяй.

У густоўна ўладкаваныя парадкі філасофскіх сістэм, у шпалеры дэфініцый, сілагізмаў, аксіёмаў, афарызмаў Шымборска пускае неаб'езджанага стэпавага жарабка, незабрытанага ўспрымальніка, натуральнага жывога суб'екта, які кіруецца ў свеце не дасканалым розумам, а ўсёй самаіснасцю, усёй практыкай жыцця да інтуіцыі і падсвядомасці ўключна. На лірычнага суб'екта находзіць разгубленасць ад усведамлення многасці свету: «Столькі адразу свету з усіх канцоў свету — і марэны, мурэны, і моры, і зоры, і

агонь, і хвост, і арол, і арах — як я гэта парасстаўляю, дзе разлажу?.. Не паспею адрозніць гэтай рэчыўнасці ад парожнасці».

«Чатыры мільярды чалавек на гэтай зямлі, а маё ўяўленне ёсць, як было. Дрэнна спраўляецца з вялікімі лікамі, усё яшчэ хвалюе яго паасобнасць».

Атрымліваецца вольны пераклад філасофскага пазнання на мастацкае з натуральным каментарыем, рэфлексіяй. У адных выпадках рафініраванаму розуму спрабуе супрацьставіцца прастваваты, вучонаму — спантанны, без правіл, але не бярэцца развенчваць і адмаўляць, а, у горшым выпадку, становіцца поруч, як *votum separatum*, або гарэзліва апаніруе, ствараючы дасціпныя калізіі паняццяў і слоў: «Прашу прабачэння, выпадак, што называю цябе неабходнасцю. Прабач, неабходнасць, калі, аднак, памыляюся». «Не вінаваць мяне, душа, што рэдка маю цябе». «Усё перапрашаю, што не магу быць усюды, усіх перапрашаю, што не ўмею быць кожным і кожнаю».

Так сцвярджаецца ідэя плюралізму чалавечых пошукаў ісціны, ідзе праверка праўды чалавечнасцю. Тая праўда, што вытрымлівае экзамен, падвышаецца да рангу мудрасці, г. зн. праўды справядлівай, праўды сумленнай, а часцей — праўды канкрэтнай, як гэты свет, як хлеб надзённы. «Шчаслівае каханне. Ці гэта нармальна, ці сур'ёзна, ці — карысна — што будзе мець свет з двух чалавек, якія не бачаць свету?»

В. Шымборска ўспрымае субстанцыю жыцця як трагізм, які па абавязку і логіцы існавання належыць перажываць. Справа ў тым, каб умець перажыць дастойна, з паднятай галавой, добраю ці іранічнаю ўсмешкай на вуснах, за якою, нібы за шырмай, жыве нябачна, каб зрэдку паказацца і прагучаць паміж слоў, вера ў гуманістычную наканаванасць гэтага наёжанага слагізмамі свету — зямной юдолі.

Дастойнае пражыванне жыцця — справа не простая для душы ўражлівай, чулай, ранімай. Ёй не абысціся ні гордым маўчаннем, ні ганарлівым скепсісам, дэманічным бязвер'ем. Зразуменне свету і здабытая ў пошуках зычлівасць, ласка — вось спосаб парадка-

вання ўласнай душы. У гісторыі многа, бясконца многа цёмных і светлых плям, адсюль рахунак жыццю і заплата яму ж. Чаргуюцца бясконца і ніколі не зраўнаважацца шалі касмічных вагаў. Гайданні веры і сумніву, пэўнасці і асцярогі, плюса і мінуса — ці не закон гэта існавання чалавечай ісціны? Няхібнасць адносін пазнання да прадмета, сумніву, закладзеная ў самой прыродзе для таго, каб яна магла папаўняцца, умацоўвацца, станавіцца больш праўдзівай, траціць сваю эфемернасць — усё гэта выказана В. Шымборскай у сімвалічным вобразе Атлантыды, няпэўнага мацерыка, які захавайся ў почутках, каб прымаць на сябе пазнавальную актыўнасць чалавецтва. Пазнавальная цяга, яе спантанная моц асацыіруюцца з узыходжаннем на Гімалаі — па дарозе да паўмесяца, на якім мае сядзець кум д'ябла, пан Твардоўскі.

Нярэдка двухсэнсоўныя сітуацыі даводзяцца да абсурднасці, паэтка нібыта запрашае на кінасеансы абсурду і жаху: малыя дзяўчынкi з вежы ўсмяшкі глядзяць на катастрофу.

У людзях, у сітуацыях сусветнай драмы жыцця ўдзельнічаюць і рэальныя людзі, і выдуманая героі; тыя і тыя ўключаны ў адну агульную плоскасць мастацкай рэальнасці, пастаўлены на пагранічча наяўнага і належнага. А мажлівае і немажлівае не ўлічваецца. Рэальныя людзі часта прыбіраюць сабе вобразы ўяўных, і так зрастаецца іншы са сваім прыдуманым двайніком, што і спіць з выглядам «вынаходніка своў», а ў той жа час «дэкадэнтны плачуць над лёсам зорчакамі сняжынак».

Многія радкі В. Шымборскай чытаюцца як іерогліфы, напоўненыя жыццём — філасофскія аксіёмы пераведзены ў сімвалы, антыномы, парадоксы. Вада і агонь, напрыклад, па ўяўленні паэткі даўней павінны былі гвалтоўна і жорстка адрознівацца паміж сабою, сапернічаць, узаемазнішчацца, «абдзіраць і абдорваць», апантаныя жаданнем «наскочыць на непадабенства», а калі абнімаліся, то «прысвойвалі і пазбаўляліся наўзаем так доўга, пакуль у абдымках заставалася адно наветра» («Залатое вяселле»).

Чым жа можа прыглянуцца кніга польскай паэтки беларускаму чытачу? Я думаю — арганічным антыдагматызмам, свабодай, калі дыхае агнём і пыша жарам праўды адкамплексаваная душа. Уражвае раскаванасць і культура пачуццяў, свежасць вобразаў, буяннасць і трапнасць слоў. Імпануе нестандартнасць асобы аўтаркі, яе жыццёвай паставы. Віслава Шымборска, як мала які паэт, балюча вычуленая на духоўны ціск і ўціск, нават халодная логіка аргумента, відаць, мучыць яе, як жалезны ланцуг, бо душа паэтки ведае, што далёка не ўсё ў свеце падлягае логіцы, не ўсё лагічна ўзаемазвязана. «Турма моцная, ды ніхто ў ёй жыць не хоча», — кажа народная прыказка. У вершах В. Шымборскай чытач сустрэне апазіцыю раскаванай, вольнай фантазіі супраць жалезнай логікі рэчаў, выключэнняў супраць правіл, індывіда супраць віду, асобы супраць масы, хоць мова, на якой вядуцца дэбаты, часта гутарковая, зразумелая масавай свядомасці. Не эліце патрэбна асабістая свабода, каб рабіць шчаслівай масу, а масе простых людзей.

Жыццё як пазнаванне само сабою натыкаецца на адвечны парог трагедыйнасці — гэта нязгода ўсяго жывога на смерць, нябыт, на мінуласць існавання, прага вечнасці быцця. Трагедыйнае калізія быту з нябытам, часовага і вечнага, прымусілі продкаў шукаць прымірэння. Часовым застаецца толькі жыццё цялеснае, рэальнае, а жыццё, вызваленае духам — немяротным, узнесеным над часам і прасторай. Шымборска свабодна адчувае сябе ў свеце ўяўным, яна бачыць працэс быцця і пазнання ў двух вымярэннях: паяўным і ўмоўным. У яе лірычнай гераіні хапае духоўных сіл жыць дастойна, адольваючы трагізм быцця і пазнання.

Настойліва падкрэсліваецца ў вершах непрадбачаная рыса іроніі, аказваецца, яна патрэбна чалавеку як нейкі ахоўны панцыр: і як засцярога да лішняй чулівасці, даверлівага ўпадання ў самападман. Іронія і гратэск засцерагаюць ад маральнага педантызму, ад ваяўнічай цнатлівасці і ад усякага фанатызму наогул. Свет Шымборскай дысгарманічны, напружаны дыса-

нансамі, прырода і грамадства стракацяць ад канфліктаў, а вершы, здаецца, выбухаюць парадоксамі. Малпа ў паэткі — святая істота, егіпцяне шанавалі яе разам з «арыёнам блох у сярэбранай ад святасці грыве», у Кітаі малпа ядомая, таму «іранічная, як брыльянт у фальшывай абсадзе», «кпіць з сябе, інакш кажучы, дае нам добры прыклад». І на сябе, на сваё быццё паэтка ўмее глянуць з зайздросным досціпам: «Што да мяне, дык живу, прашу верыць, мае вышерадкі з сукенкай ідуць далей», і справа выглядае на тое, што сукенка хоча перажыць уладарку. Свет сваёй паэзіі В. Шымборска называе «двухкамерным», тут смех бывае балючы, а боль смешна-радасны.

Унутранай самапавагі і такту хапае Шымборскай, каб не траціць твару нават у сітуацыях закрытых, інтымных. Спачываючы побач з каханым, яна раптам спахопліваецца: «Я занадта блізка знаходжуся, каб сніцца яму», «Я занадта блізка, каб упасці для яго з неба». І расчулена, па-жаночы: «а была ж я бярозай, а была ж я яшчаркай, а выходзіла з часоў і атласаў, пераліваючыся колерамі скураў».

Паэзія Шымборскай, акрамя глыбокай змястоўнасці, уражвае натуральнасцю формы і мовы, у якой не адчуваецца ні рыфматворнай дысцыпліны, выфранчанасці, ні мудрагелістасці і канвенцыянальнай чопарнасці. Верш у яе цалкам свабодны. Моўная плынь натуральная нават у рыфмаваных куплетах, афарызмах, гіпербалах, іранічных тырадах. Уражанне натуральнасці дае вершаванай мове змест, адэкватнасць прадмета думцы і слову, які б ні быў неверагодны ці неакрэслены прадмет. Словатворчым дэвізам паэткі можа быць перыфраза вядомай прыказкі: «Чым далей у лес, тым шырэй адкрываецца даліна відавочнасці».

Ёсць у яе вершык у гонар нуля, суб'екта, які раз неяк прыдумаў самога сябе як нуля, жывучы «У краю няпэўным. Пад зоркай сёння цёмнай». І вось гэты нуль аказаўся бадай што адзіным прадметам — немажлівым для апісання і спасціжэння. Нуль удёк праз шчыліну, утвораную паміж фактам і прыдумкай. Нуль, аказваецца, больш недаступны, чым камень, у дзверы яко-

га пастукала паэтка. Яе, праўда, не пусціў гаспадар, але адрэкамендаваўся: «Можаш мяне пазнаць,— адказаў ён,— але не ўспрынеш ніколі. Усёю сваёй паверхняй звяртаюся к табе, а ўсім нутром ляжу адварнуўшыся». Нутро, асобны аб'ект паэтычнай дапытлівасці, у каменя яно каменнае, маналітнае, таму недаступнае, у чалавека свая праблема недаступнасці: «Гэты сталы мужчына. Гэты чалавек на зямлі. Дзесяць мільярдаў нервовых клетак. Пяць літраў крыві на трыста грамаў сэрца. Такі прадмет паўставаў тры мільярды год!» Іранічная фантазія Шымборскай, шукаючы дасканаласці, спынілася на цыбуліне, у якой нутро і паверхня не тоесныя, але паўтараюцца. Цыбуліна — «бруха свету, якое само апаясваецца арэоламі скурак», што перад ім людзі — іранізуе паэтка: «У нас — тлушчы, нервы, жылы, слюзі і сакрэцыя. І адказаны нам ідыятызм дасканаласці». Папярэджвае паэтка і яшчэ перад адною небяспекай, не меншай чым абсалют дасканаласці — гэта абезаблічнасць. Абезаблічвае асобу натоўп. На фотаздымку натоўпу паэтка не можа распазнаць сябе і не ўпэўнена, ці хто іншы здолее яе пазнаць, скажам, Дух Часу. Ён нешта не прыглядаецца да галавы, адсюль парадаксальная выснова: «галава мая статыстычная, яна спажывае сталь і кабелі, найспакойней, найглабальней, без сораму, што абы-якая, без распачы, што зменная: быццам зусім я яе не маю...»

Польскі крытык Марк Вавжкевіч лічыць прычынай чытацкага поспеху Шымборскай тое, што яна гаворыць відавочныя рэчы: «Увесь сакрэт заключаецца, аднак, у тым, што ніхто да яе гэтых відавочнасцей не прыкмеціў і не запісаў. Бачым іх тады толькі, калі чытаем у вершы: дык жа гэта такое простае! Мудрасць гэтых вершаў на тым трымаецца, што яна выказваецца не крыкліва, без сенсацый і дэманстрацый»¹.

Менавіта пошук самога сябе, свайго спосабу існавання ў бясконцым мностве мажлівых форм быцця,

¹ Wawrzkiwicz M. Jak nas widzą. «Poezja», 1989. С. 54.

належаю ацэнка свайго месца ў дыферэнцыраваным свеце — у гэтым бачыцца і цяжар і годнасць жыцця чалавечага. Ад разгубленасці, дапытлівай няпэўнасці да здзіўлення і супакаення знаходкай сваёй непаўторнасці, якая азначае і верагоднасць чалавечага існавання — такі шлях творчага развіцця праглядаецца ў паэзіі Шымборскай, экзистэнцыяльную моц якое заўважыў і ацаніў у часе свайго прыезду ў Польшчу Уільям Сараян яшчэ недзе ў пяцідзесятых гадах.

Глыбокі псіхалагізм, дыялектычная вастрыня бачання свету і ўменне выяўляць высокае цераз зніжанае, трагічнае цераз спагадны, балючы ці даравальны ўсміх — надае паэзіі нейкую лячэбную сілу, робіць яе бальзамам душэўнай раўнавагі, мудрай стрыманасці.

Веру, што беларускія паэты, не толькі тыя, хто, ідучы побач з Разанавым, шукаюць сваіх спосабаў зрабіць паэзію філасофіяй жыцця, сродкам самадаскаплення і адухаўлення, спадзяюся, што кніга вершаў Віславы Шымборскай у перакладзе Н. Мацяш дасць новы імпульс імкненню беларускай літаратурнай моладзі да паўнейшага раскрыцця індывідуальнага пачатку ў творчасці.

У. Калеснік